

vâttan bir mahalli tahcîr etse üç sene müddetle o yere başkasından ehak olur. Üç seneye kadar ihya etmezse hakkı kalmaz ve ihya etmek üzere başkasına verilebilir” (md. 1279). Bu süre içinde arazi iktâ yoluyla başkasına tahsis edilemeyeceği gibi bir başkasının bu araziye ihyaya başlaması da câiz değildir. Bu konuda üç yıl gibi sabit bir süre belirlemeyen Şâfiî ve Hanbelî hukukçularına göre tahcîr yapan kişiye ihya işlemlerine başlaması için gereken hazırlıkları yerine getirebileceği mâkul bir süre verilir. Tahcîrin mevât arazinin ihyası konusunda öncelik hakkı kazandırıp kazandırmayacağı Mâlikî mezhebinde ihtilâfıdır.

Tahcîri öncelik hakkı doğuran bir işlem olarak gören İslâm hukukçuları arasında bu hakkın hukuken (kazâen) korunan bir hak olup olmadığı tartışmalıdır. Tahcîrden doğan öncelik hakkına riayet etmenin yalnızca dinî bir sorumluluk olduğu görüşüne sahip Hanefî ve Şâfiî hukukçularına göre bu hakkı ihlâl ederek başkasının tahcîr ettiği bir araziye ondan önce ihya eden kimse günahkâr sayılmakla birlikte söz konusu arazinin mülkiyet hakkını elde eder. Hanbelî mezhebinde tercih edilen görüş ise öncelik hakkının yalnızca diyâneten değil kazâen de geçerli olduğu ve ikinci kişinin söz konusu arazi üzerinde mülkiyet hakkı elde edemeyeceği yönündedir. Bu konudaki görüş ayrılığı, tahcîrin öncelik hakkının ötesinde geçici mülkiyet hakkı kazandırıp kazandırmadığı tartışmasına dayanmaktadır. İslâm hukukçularının çoğunluğuna göre tahcîr mülkiyet hakkı doğurmadığı gibi tahcîr edilen arazi üzerinde satış, kiralama, hibe, şüf'a hakkı gibi mülkiyete bağlı hakların kullanılması da söz konusu değildir. Ölü arazi üzerinde vekâlet yoluyla bir başkası adına yapılacak tahcîr işlemi geçerlidir.

İhya ve tahcîrin hukukî sonuçları farklı olduğundan arazi üzerinde yapılacak hangi işlemlerin ihya, hangilerinin tahcîr sayılacağı önemlidir. Hanefî mezhebine göre ihya edilmek üzere arazinin etrafının taşlarla çevrilmesi ya da toplanan ot ve dikenlerin yığılıp üzerinin toprakla kapatılarak etrafına küçük bir set yapılması yahut suya ulaşmayacak kadar kuyu kazmak tahcîr diye nitelenir. Etrafına duvar ya da sel suyunu önleyecek bir bent yapılması, tohum ekilmesi ya da fidan dikilmesi, kuyu kazıp su çıkarılması gibi bina yapma veya ziraat niteliği taşıyan işlemler ihya sayılır. Toprağı sürme, su kanalı açma ve sulama faaliyetlerinin hangi durumlarda tahcîr, hangi durumlarda ihya kabul edileceği ih-

tilâfıdır. Şâfiî ve Hanbelî mezheplerinde ihya faaliyetine başlama niteliğindeki işlemler tahcîr kabul edilmiştir.

Tahcîrin geçerli olabilmesi için tahcîr edilecek arazi ölü arazi hükmünde olmalı, tahcîr işlemi ihya (mülkiyet) amacıyla yapılmalı ve tahcîrde bulunacak kişi ölü araziye ihya edebilecek şartları taşımalıdır. Şâfiî mezhebine göre ihyanın geçerli sayılabilmesi için kişinin müslüman olması şarttır. İslâm hukukçularının çoğunluğu ise zimmi statüsündeki gayri müslimlerin de İslâm ülkesi topraklarında ihya yoluyla mülkiyet hakkı elde edebilecekleri kanaatindedir. Şâfiî fıkıh kitaplarında bir kimsenin ihtiyacından fazla veya ihyasına güç yetiremeyeceği kadar geniş bir araziye tahcîr etmesinin câiz sayılmadığı ve bunun öncelik hakkı doğurmayacağı belirtilir. Ölü arazinin ihyasında kamu otoritesinin izni şart koşan Hanefî mezhebine göre tahcîr aşamasında bu şart aranmaz (ayrıca bk. **HA-RİM; İHYÂ**).

BİBLİYOGRAFYA :

Mâverdi, *el-Hâvi'l-kebir* (nşr. Ali M. Muavvaz – Âdil Ahmed Abdülmevcûd), Beyrut 1414/1994, VII, 489-490; Şehâbeddin el-Karâfi, *ez-Zâhire* (nşr. Saïd A'râb), Beyrut 1994, VI, 154-155; Muvaffakuddin İbn Kudâme, *el-Muğni* (nşr. Abdülhâ b. Abdülmuhsin et-Türkî – Abdülfettâh M. el-Hulv), Riyad 1997, VIII, 151-153; İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-kadir*, X, 69-73; Ali b. Süleyman el-Merdâvî, *el-İnşâf fi ma'rifeti'r-râcihi mine'l-hilâf* (nşr. M. Hâmîd el-Fikî), Beyrut 1376/1957, V, 373-377; Hatib eş-Şirbînî, *Muğni'l-muhtâc* (nşr. Ali M. Muavvaz – Âdil Ahmed Abdülmevcûd), Beyrut 1415/1994, II, 445-454; Buhûtî, *Keşşâfü'l-kunâf*, IV, 185-193; Abdurrahman Şeyhizâde, *Mecma'u'l-enhur* (nşr. Halil İmrân el-Mansûr), Beyrut 1419/1998, IV, 230-231; Muhammed b. Ahmed ed-Desûkî, *Hâşiye 'ale's-Şerhi'l-kebir*, Beyrut, ts. (Dârü'l-fikr), IV, 70; İbn Âbidîn, *Reddû'l-muhtâr*, VI, 433; 1274/1858 *Tarihli Arazi Kanunnâmesi: Kânunnâme-i Arâzi*, md. 6, 103, 104; Mecelle, md. 1052, 1277, 1278, 1279; Halis Eşref, *Külliyât-ı Şerh-i Kânûn-i Arâzi*, İstanbul 1315, s. 569-570, 574; Ali Haydar, *Düerü'l-hükkâm*, İstanbul 1330, III, 225, 554-556; Halil Cin, *Osmanlı Toprak Düzeni ve Bu Düzenin Bozulması*, Konya 1992, s. 46; “İhyâ'ü'l-mevât”, *Mv.F.*, II, 238-250; “Tahcîr”, a.e., X, 183-184.

OSMAN KAŞIKÇI

TAHDİDÜ NİHÂYÂTİ'L-EMÂKİN

(تحدید نهایات الأمان)

Bîrûnî'nin

(ö. 453/1061 [?])

matematikselsel coğrafyaya dair eseri.

Tam adı *Tahdîdü nihâyâti'l-emâkin li-taşhihi mesâfâtî'l-mesâkin*'dir. Bîrûnî, İslâm dünyasında matematikselsel coğrafyanın bağımsız hale gelmesinde öncü konumunda olduğundan eseri bu disiplinin te-

mel kitabı sayılmaktadır; ancak eser Ortaçağ Latin Avrupası'na intikal etmemiştir. Müellif eseri yazmaktaki genel amacını doğu ve batı arasında belirli bir yerin boyunu, kuzey ve güney kutbu arasında belirli bir yerin enlemi, belirli iki yer arasındaki mesafe ve bir yerin diğerine göre kaldığı yön hakkında doğru bilgi sağlayan yöntemleri açıklamak, özel amacını da bu bilgileri, kendisinin henüz yeni geldiği ve artık vatan kabul ettiği Doğu hükümdarlığının başkenti Gazne için araştırmak, ahali-sine kiblenin yönünü doğru biçimde göstermek şeklinde ortaya koymaktadır (s. 62). Kitabın yazımının bilhassa Gazne odaklı olması Bîrûnî'yi Sultan Mahmud nezdinde itibarlı bir konuma getirmiş ve bu konum daha sonra hükümdarın oğlu Mesud zamanında da devam etmiştir. Nitekim Bîrûnî astronomiye dair şaheseri *el-Kânûnû'l-Mes'ûdî*'yi de bu hükümdara ithaf etmiştir.

Bilim tarihçileri eseri Bîrûnî'nin en verimli olduğu, Gazneli Mahmud'un Hârizm sarayını ele geçirdiğinde (409/1018) onu kendi maiyetine almasıyla başlayan orta döneme ait kabul etmektedir. Kitaptaki bir kayıttan (s. 119) müellifin, eserini 1 Cemâziyelâhir 409 (15 Ekim 1018) tarihinde Kâbil yakınlarında Ceyfûr köyünde bulunduğu sırada yazmaya başladığı, ferâğ kaydından da 24 Receb 416'da (20 Eylül 1025) Gazne'de tamamladığı öğrenilmektedir. Çok iyi planlandığı görülen eserde giriş bölümünün ardından sırasıyla bir beldeye ait enlemin belirlenmesi, ekliptik eğiminin hesaplanması, enlemlerle deklinasyonlar arasındaki ilişkiler, beldeler arasındaki boylam farkları, mesafe, enlem ve boylamlar arasındaki ilişkiler, çeşitli şehirlerin özellikleri Gazne ile olan boylam farkları ve koordinatlarının belirlenmesi, Gazne için Mekke azimutunun (semtü'l-kible) tayini ve nihayet sonbahar ekinoksu hakkında o döneme kadar yapılmış gözlemler ele alınmaktadır.

Girişte birbiriyle ilgisizmiş gibi görünen çeşitli gözlem, değerlendirme ve tartışma konularına yer verilmektedir. Bu durum aslında müellifin öngördüğü, genelde bilimlerin, özelde coğrafyanın gerekliliği ve yararını çok çeşitli açılardan vurgulama amacına yöneliktir. Coğrafya ve rota bilgisinin yararını ortaya koymak üzere Çin denizlerinde kılavuz kaptanlık yapan Mâfen-nâ adlı birinin ilgi çekici hikâyesine doğrudan doğruya, kiblenin yönünü bilmenin dinî anlamı, âlemin yaratılışının başlangıcı hakkındaki doktrinlerin değerlendirilmesi gibi meselelere dolaylı biçimde yer veril-

miştir. Giriş bölümünün kendi başına değer taşıyan en dikkat çekici pasajları, Arabistan steplerinin bir zamanlar deniz olduğu ve jeolojik değişimler geçirdiği teziyle ilgilidir. Bîrûnî bu tesbitlerini bazılarını bizzat elde ettiği birtakım buluntulara, bilhassa kaya katmanları arasında rastlanan fosillere dayandırmaktadır (s. 25-26; giriş bölümüyle ilgili diğer ilginç ayrıntılar için bk. Kennedy, s. 1-15).

Bîrûnî meseleleri ele alırken rasathânelere, astronomi gözlemleri, cetvelleri ve aletleriyle matematik yöntemleri hakkında kendisinden önceki birikimi aktarmakta ve gerekli gördüğü yerlerde eleştiriye tâbi tutmaktadır. Özellikle İslâm astronomisinin erken dönemlerine dair, meselâ ilk İslâm rasathâneleri hakkında çoğu şimdi kayıp olan kaynaklardan aktarılan bilgiler kitabı en önemli bir kaynak ve tarihsel veri hazinesi kılmalıdır (Sayılı, s. 91). Bîrûnî'nin tanımladığı aletlere örnek olarak enlem ölçüm aletiyle (*Tahdid*, s. 41-42; Kennedy, s. 20-22; Sezgin, III, 30-31) optik açının ölçülmesinde kullanılan alet verilebilir. Abdurrahman el-Hâzinî, *İtîhâzû âlâtî'n-nefîse* adlı eserinde bu ikinci aleti *Tahdid*'e atıfta bulunarak "üçgenli alet" adıyla ayrıntılı biçimde tanımlamaktadır (Sezgin, II, 147; krş. *Tahdid*, s. 221).

Müellifin belli bir problemle ilgili eski birikimleri sadece aktarmakla yetinmediği, kendi görüş, gözlem ve hesaplamalarına da yer verdiği özellikle belirtilmelidir.

Onun Ebü'l-Vefâ el-Bûzcânî ile birlikte 387 (997) yılında, iki yer arasındaki boylam farkını hesaplamak üzere gerçekleştirdiği gözlem sırasında ay tutulmasını Bûzcânî'nin Bağdat'tan, kendisinin Hârizm'den eş zamanlı olarak gözlemlemesi (*Tahdid*, s. 250) ilgi çekicidir. Batlmyus tarafından *Geographia*'da ortaya konulan, fakat tarihte pek az uygulanan, *Tahdid*'de yer alan bu yöntemin değerini vurgulayan Goldstein, XIX. yüzyılda dahi bazı Amerikalı astronomların böyle bir iş birliği sağlayamadıklarını belirtmektedir (*JAOS*, LXXXIX/1 [1969], s. 296). Bir başka yazar da, "Verilerinin doğası göz önünde bulundurularak en yeni haritalarla karşılaştırıldığında Bîrûnî'nin bu eserinde ulaştığı sonuçların gerçekten doğru olduğu görülmektedir" şeklindeki tesbitiyle Bîrûnî'nin bu eserdeki bilimsel başarısını ortaya koymaktadır (Toomer, XLIV/1 [1969], s. 104). Onun bilimde otoriteye saygı göstermekle birlikte gözlem, deney ve uygulamaya yönelik sorgulayıcı yöntemi *Tahdid*'de bir defa daha ortaya çıkmaktadır. Meselâ İbn Sînâ'nın, Cürçân şehrinin boylamının tashihiyle ilgili bir astronomi cetvelini esas alarak benimsediği yöntemi "tasavvurda doğru sayılsa da fiilen uygulanması zor bir yöntem" ifadesiyle eleştirmekte ve İbn Sînâ için, "Zekâsı ve güçlü sezgisine rağmen bir otoriteye dayanmaya ihtiyaç duyduğu konularda güvenilir değildi" demektedir (s. 201-202).

Tahdid'in İstanbul'da bulunan nüshasının (Süleymaniye Ktp., Fâtiḥ, nr. 3386) önceleri müellif hattı olduğu düşünülmüşse de daha sonra eseri neşreden Bulgakov, Bîrûnî'den beklenmeyecek yazım hatalarına rastlandığı gerekçesiyle neşrin girişinde bu görüşe karşı çıkmıştır. Çeşitli makalelerin yanı sıra Zeki Velidi Togan'ın *Bîrûnî's Picture of the World* (Delhi 1940), Seyyid Hüseyin Nasr'ın *An Introduction to Islamic Cosmological Doctrines* (Cambridge 1964) ve Aydın Sayılı'nın *Observatory in Islam* (Ankara 1960) adlı kitaplarında bir ölçüde işlenen eserin ilk neşrinin Muhammed b. Tâvî et-Tancî gerçekleştirmiştir (Ankara 1962). Bunu P. Bulgakov'un neşri izlemiş (bk.bibl.), aynı nâşir daha sonra eserin Rusça tercümesinin notlar ve açıklamalarla birlikte yayımlamıştır (*Abū Reihan Bîrūnī Izbrannye proizvedeniya*, III, Taşkent 1966). Onun ardından Jamil Ali'nin İngilizce çevirisi (bk. bibl.) ve E. S. Kennedy'nin esere matematikçiler için yazdığı sayısal nitelikteki şerh (bk. bibl.) neşredilmiştir.

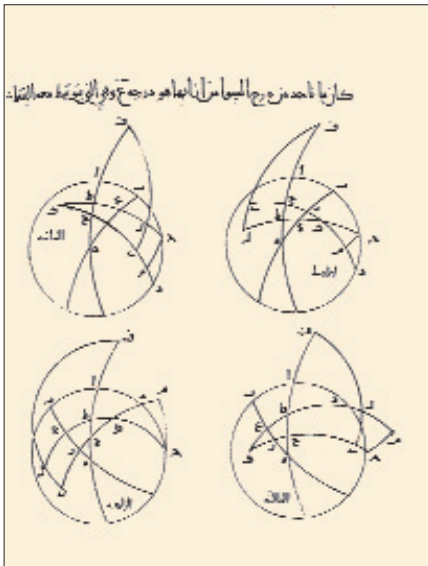
BİBLİYOGRAFYA :

Bîrûnî, *Tahdidü nihâyâtî'l-emâkin* (nşr. P. Bulgakov), Kahire 1962 → (*Islamic Geography*, XXV içinde, ed. Fuat Sezgin), Frankfurt 1413/1992, s. 9-19, 25-26, 41-42, 62, 119, 201-202, 221, 250, 302; a.m.f., *The Determination of the Coordinates of Positions for the Correction of Distances between Cities* (trc. Jamil Ali), Beirut 1967, s. 18, 32, 86, 214-215, ayrıca bk. tür.yer.; E. S. Kennedy, *A Commentary upon Bîrūnī's Kitāb Tahdid al-Amākin*, Beirut 1973, s. 1-15, 20-22; Seyyid Hossein Nasr, *An Introduction to Islamic Cosmological Doctrines*, London 1978, s. 113, 116-117, 125, 138, 141-142, 146-147; Aydın Sayılı, *Observatory in Islam*, Ankara 1988, s. 91-111; Fuat Sezgin, *İslâm'da Bilim ve Teknik* (trc. Abdurrahman Aliy), Ankara 2007, I, 25-26; II, 147; III, 30-31; B. R. Goldstein, "Reviews of Books: The Determination of the Coordinates of Positions for the Correction of Distances between Cities by Jamil Ali", *Speculum*, XLIV/1, Cambridge 1969, s. 103-105.

İLHAN KUTLUER

Bîrûnî'nin kendi hattıyla *Tahdidü nihâyâtî'l-emâkin* adlı eserinden iki sayfa (Süleymaniye Ktp., Fâtiḥ, nr. 3386, vr. 68*, 109*)

TAHDİS (التحدیث)

Genellikle hadisin semâ yoluyla rivayet edildiğini belirten terim.

Sözlükte "bildirmek, haber vermek, anlatmak, nakletmek" anlamındaki **tahdis** kelimesi terim olarak muteber bir yolla hadis nakletmeyi, özellikle de hocanın bizzat kendisinden semâ yoluyla alınan hadisi rivayet etmeyi ifade eder. Terimin genel an-